

Розвиток культурно-освітньої сфери Поділля: сторінки історії

УДК 37(477.44)“18-19”

М.А.Смірнов

Освітні заклади містечка Браїлова другої половини XIX – початку XX ст.

Проаналізовано наявність та стан освітніх закладів в містечку Браїлові Жмеринського району, Вінницької області в другій половині XIX – початку XX ст. Розкрита роль громади та власників містечка в створенні, утриманні і розвитку церковно-приходських шкіл та училищ.

Ключові слова: Браїлів, освіта, церковно-приходські школи, народні училища, фон Мекк, Горчаков.

Питання освіти в провінційних містечках завжди стояло досить гостро. Церковно-приходські школи, якщо й існували, то зазвичай не давали достатніх знань. Освітні реформи 1860-х в Південно-західних губерніях Російської імперії дали можливість місцевому населенню самостійно створювати навчальні заклади. Власники поселень досить часто не залишались осторонь і також доклали свою частку.

При дослідженні даної проблеми автором були використані статті із “Подільських єпархіальних відомостей”¹. Особливої ваги роботі надали праці таких дослідників Поділля, як Є.Січинського², І.Лотоцького³, О.Лотоцького⁴, М.Яворовського⁵ та ін. У своїх працях вони частково торкалися проблеми освіти при Браїлівському монастирі, відкриття церковно-приходських шкіл в містечку та освітніх курсів. Функціонування народного училища розкривається в пам’ятних книжках Київського навчального округу⁶.

Також при написанні даної статті використовувалися документи із фонду Управління Київського навчального округу центрального державного історичного архіву України, м.Київ (ф.707), фонд Вінницького повітового предводителя дворянства (ф.Д-200), Мирового посередника 1-ї дільниці Вінницького повіту (ф.Д-205), Вінницької повітової земської управи (ф.Д-255), Вінницького повітового відділення Подільської єпархіальної училищної ради (ф.Д-283) державного архіву Вінницької області та Подільського духовного консисторію державного архіву Хмельницької області (ф.315). Аналіз вико-

ристаних джерел та літератури засвідчив, що розвиток освітніх закладів в Браїлові не стало предметом спеціалізованого вивчення істориків.

Використовуючи наявну літературу та джерела, автор поставив собі за мету дослідити наявність та роботу освітніх закладів в містечку Браїлові в другій половині XIX – початку XX ст.

22 лютого 1870 р. відбулися збори десятидвірних селян передмість Браїлова Козачівки, Москалівки та села Демидівка, загалом 45 чоловік. На цих зборах усі виявили бажання відкрити однокласні училища в перших двох селах і сільську школу в Демидівці. На утримання училищ планувалось в загальному із двох громад витратити по 150 крб. сріблом в рік. Під кінець зборів всі дійшли згоди, що потрібно замість двох училищ побудувати одне в Браїлові. Представники сільських громад взяли на себе зобов'язання звести будинок під навчальний заклад до осені 1870 р.⁷.

Справа із заснуванням навчального закладу затягнулась, і в 1873 р. власник містечка барон Карл фон Мекк вирішив допомогти місцевому населенню. Для створення однокласного училища він пожертвував у Москалівці добротний будинок, в якому до січня 1869 р. проживали попередні власники містечка Юковські. Двоповерховий кам'яний будинок ідеально підходив для розміщення в ньому навчального закладу. На першому поверсі знаходився коридор із сходами на гору, вітальня, кімната для сторожа та велика світла кімната, в якій проходились заняття. Шість кімнат другого поверху залишались в розпорядженні вчителя. Опалення всієї будівлі забезпечували чотири труби, по дві на кожному поверсі. У користування вчителю передавався фруктовий сад та город, які знаходились біля училища на ділянці площею в один гектар.

На прохання К. фон Мекк, попечитель Київського навчального округу прислав до Браїлова вчителя Г. Золотова. В подарунок від власника містечка він отримав 150 крб. на обмундирування. Селяни сіл Козачівка і Москалівка, бажаючи, щоб училище отримало статус народного, зобов'язались виплачувати йому зарплатню 400 крб. в рік. В свою чергу, власник містечка взяв на себе зобов'язання ремонтувати училище та забезпечувати опаленням і освітленням.

На посаду законовчителя спочатку планувалось запросити священика Браїлівського жіночого монастиря Северіана Белінського. Але управління Подільсько-Брацлавської єпархії посилаючись на те, що він займає посади благочинного та законовчителя при монастирській жіночій школі, відмінило його кандидатуру та порекомендувало священика Браїлівської Різдво-Богородицької церкви Михайла Судилковського, який пробув на цій посаді до своєї смерті в 1909 р.

Урочисте відкриття та освячення училища відбулося 6 листопада 1873 р. В літку наступного року в ньому навчалось уже 70 дітей. 4 травня 1874 р. на сільському сході селяни вирішили підняти зарплатню вчителю до 450 крб. в рік. Також планувалось виплачувати 50 крб. викладачу співів. За ці кошти їхні діти мали право безкоштовно навчатись в училищі. Якщо ж хтось з іншої

громади мав бажання віддати своїх дітей на навчання до цього навчального закладу, то був вимушений сплачувати на користь вчителя три крб. на рік⁸.

Наступним учителем при училищі в 1878 р. став М.Філінський. На той час навчальний реманент становив: 20 книг “Рідне слово”; 10 “Читань 4-х євангелістів”; 15 тлумачних молитовників; 10 “Азбук”; 1 арифметичний ящик; 1 мірка для рідких і сипучих тіл; 1 глобус; карти з історії та коментарії до них. Щорічно викладач отримував 15 крб. сріблом для закупівлі паперу, пер, чорнил та іншого шкільного приладдя для учнів⁹.

На 1888 р. в училищі навчалось 57 хлопчиків та 10 дівчаток. Із 1883 р. вчительською працювала Леоніла Адріанова, а співи викладав диякон Георгій Навроцький, який водночас очолював учнівський хор із 20 чоловік¹⁰.

Браїлівське народне училище в 1902 р. реорганізували в двокласне. В зв’язку з цим воно із державної скарбниці щороку отримувало 1 000 крб., а також йому жертвували власники Браїлова 360 крб. і громада 564 крб. на рік. Після реорганізації справи в ньому пішли на краще. На початку ХХ ст. учнівський контингент збільшився до 107 чоловік. Змінився також і викладацький склад. Завідувачем став Василь Бедін, який працював при училищі з 1897 р. На вчительську посаду 1 серпня 1902 р. взяли Захара Ксендзука і Олену Бедіну. Закон Божий продовжував викладати М.Судилковський, а співи – псаломщик Куровецький¹¹.

Навчальний заклад подавав великі надії. Хоча фінансування училища в 1910 р. зменшилось на чверть, і складало 762 крб. в рік, але ця сума була найбільшою по Вінницькому повіті серед двокласних училищ¹².

Ще один навчальний заклад з’явився в 1896 р. В пам’ять коронації російського імператора Миколи II адміністрація Браїлівського цукрового заводу запропонувала його власникові князю Олександру Горчакову відкрити церковно-приходську школу для навчання дітей заводських службовців та робітників. Так як у Москалівці не було жодного навчального закладу, пропозицію підтримало усе навколишнє населення. Після згоди князя О.Горчакова розпочалися приготування для відкриття школи. Із Києва замовили усі потрібні підручники, а в місцевих майстернях закипіла робота по виготовленню шкільних меблів.

17 листопада 1896 р. відбулося урочисте освячення школи¹³. Навчальний заклад відразу прикріпили до Івано-Богословської церкви у статусі церковно-приходської школи. Приміщення складалося із однієї класної кімнати і квартири вчительки – чотирьох кімнат із кухнею. На початку ХХ ст. в школі числилось 369 книг 65-и назв. Навчалось 22 хлопчика і 21 дівчинка, із них – 30 православних, 11 католиків і 2 єврея¹⁴.

У 1898 р. при Браїлівській Петропавлівській церкві почала діяти однокласна церковно-приходська жіноча школа. А вже у 1900 р. на церковній присадибній ділянці побудували цегляний будинок, де розміщувався навчальний заклад. Приміщення зводилося на кошти єпархіальної училищної ради (400 крб.), Вінницького комітету народної тверезості (200 крб.) та на кошти власника Браїлова князя О.Горчакова (120 крб.)¹⁵. У 1908 р. в школі навчалось 56 дівча-

ток, а фінансування поступало із Земства (164 крб.) та із Синодальної скарбниці (150 крб.)¹⁶.

Крім церковно-приходських шкіл, із 1896 р. у Браїлові та його передмісті Москваівка у недільні та святкові дні проводились народні релігійні читання. Їх ініціатором став єпархіальний місіонер Володимир Лотоцький, який створив щось подібне до невеликої просвітницької спілки з релігійним нахилом. До неї, крім засновника, входило два священика з монастиря – Олександр Лотоцький, Василь Мартиновський та місцевий священик – Михайло Судилковський. Читання проходили одночасно у трьох пунктах за раніше узгодженою програмою.

Перший пункт знаходився в Браїлівському жіночому монастирі¹⁷. В даній недільній школі навчались дорослі жінки містечка Браїлів, а учениці монастирського училища мали змогу набути практичних навичок у викладацькій діяльності. Заняття проходили у недільні та святкові дні із 13 до 15 години в ідальні монастиря під наглядом законовчителя та вчительок. У школі розповідали про походження важливих свят, християнську історію, як правильно вимовляти поширені молитви та розтлумачувати їх, а також навчали читанню¹⁸.

Другий навчальний пункт знаходився в приміщенні Браїлівського народного училища. Під час занять розглядали головні події з історії Нового Заповіту.

Третім місцем проведення релігійних читань була церковно-приходська школа при цукровому заводі, де обговорювались питання церковно-історичного та морального напрямку¹⁹.

Після перенесення монастиря з Вінниці до Браїлова в 1845 р. Подільсько-Брацлавський архієпископ Арсеній зобов'язав утримувати при обителі училище на 14 місць для бідних та осиротілих дочок дияконів і священиків.

Освітній заклад не виправдовував покладені на нього надії, і навчання не йшло далі освоєння елементарних дисциплін²⁰. Становище дещо поліпшилось після того, як в 1867 р. за сприяння архієпископа Леонтія на території монастиря побудували два одноповерхових дерев'яних будинки, в яких розмістили гуртожиток та училище, а також розширили кількісний набір учениць до трьох класів²¹. Фінансування надходило із єпархіального попечительства у розмірі 320 крб. та пожертв на утримання гуртожитку – 400-500 крб. на рік²².

Із 1887 р. структуру училища дещо змінили і з трьохкласного переформували у двокласне із підготовчим класом, який не враховувався при кваліфікації навчального закладу. В загальному, учениці проходили п'яти – шестирічне навчання: по два роки в першому та другому класі, і в більшості випадків ще два роки у підготовчому класі.

Піклувальницею училища була ігуменя монастиря, яка також слідувала за релігійно-моральним вихованням підопічних. Навчальним процесом завідував старший священик, який разом з молодшим священиком викладав Закон Божий. Веденням інших предметів в першому і другому класах займалася

наставниця училища та її помічниця²³. Обов'язки старшої вчительки з 1891 р. і протягом наступних 23 років виконувала Марія Сенгілевич²⁴. З ученицями підготовчого класу займалася одна із послушниць, крім того, по призначенню ігумені спеціально підготовлена черниця навчала рукоділля та церковному співу. Найбільш талановиті учениці долучалися до читання та співів на церковних хорах під час богослужінь. Уроки російської мови проходили у вигляді перечитування статей, їхнього граматичного розбору, написанням диктантів та творів на різноманітні теми. На заняттях арифметики учениці виконували приклади та задачі. Географія та російська громадянська історія викладались досить розширено у порівнянні з програмою двохкласних церковно-приходських шкіл.

Не дивлячись на високий рівень знань які отримували учениці, монастирське училище вважалось приватним навчальним закладом. Тому, по закінченню випускникам видавали лише спеціальні довідки завірені ігуменею, законовчителем та викладачами. Такі своєрідні атестати не мали державної сили, що значно ускладнювало пошуки відповідної роботи. В зв'язку з цим, керівництво училища в 1896 р. відправило пресвященному Димитрію, прохання про надання навчальному закладу відповідного статусу, який би чітко регламентував навчальний та економічний процеси а також уточнив його місце серед інших духовних освітніх закладів єпархії. Така трансформація, крім іншого, передбачала матеріальну підтримку з боку єпархії, що на той час було досить доречно²⁵.

В травні 1897 р. на засіданні єпархіальної училищної ради М.Соколов представив на розгляд проект перекваліфікації Браїлівської монастирської школи, після чого рада постановила надати училищу статус другокласного. Це був третій навчальний заклад такого типу у Вінницькому повіті. Число учениць дещо збільшувалось і, крім іншого, за рекомендацією священника до нього могли вступати дівчатка із світських родин. Навчальна частина доповнювалася додатковими предметами: малюванням, садівництвом, городництвом, рукоділлям, гігієною, дидактикою²⁶. На 1908–1909 навчальний рік в монастирському училищі перебувало 33 учениці. Як зазначають документи, результати навчання були досить високі, особливо із церковного пісенству та Закону Божого²⁷.

У 1911 р. в училищі викладалося дев'ять предметів, сім з яких усно: Закон Божий, церковнослов'янська граматика, російська мова, вітчизняна історія, арифметика і креслення, географія і світознавство, церковні пісенспіви, а також два письмових: російська мова та чистописання.

Письмовий іспит з російської мови, який проходив у квітні 1911 р. показав, що із 12 учениць, які здавали випускні екзамени, 8 – були дочками псаломщиків, а інші – світських людей. Нагомість, 9 дівчат, що складала екзамени по закінченню першого класу, усі були доньками селян, переважно з Браїлова. Тож можна припустити, що з часом монастирське жіноче училище ставала більш світським для молоді, яка хотіли отримати гарні знання і манери²⁸.

Черниці Браїлівської обителі завжди піклувалися не тільки про духовне зцілення людей, а й про фізичне. Тому в лютому 1898 р. ігуменя Мелантіна з дозволу єпархіального керівництва та за допомогою Вінницького предводителя дворянства графа Дмитра Гейдена виклопотала дозвіл на відкриття при монастирі курсів для підготовки доглядальниць за хворими. Лікарський інспектор виніс навчальну програму на розгляд медичної ради при медичному департаменті, який її і затвердив²⁹.

На лекціях черниці дізнавалися про будову людського організму, хвороби та їх лікування, як потрібно доглядати хворих, надавати першу медичну допомогу та готувати ліки. Лекції безкоштовно читали старший лікар 12-го стрілецького полку, доктор медицини М.Делекторський та лікарі Сутиської і Браїлівської сільських лікарень М.Царюк та М.Заринський. При цьому М.Заринський також відповідав за практичні навички учениць, які вони здобували у лікарнях, де працювали лектори. Теоретичний курс викладався по шість годин на тиждень. Опікункою курсів була дружина Вінницького Повітового Предводителя Дворянства графиня М.Гейден³⁰.

Через рік після відкриття, 16 травня 1899 р., відбулись урочистості на честь першого закінчення санітарних курсів. На свято приїхав єпископ Іренарій, який зайняв головуюче місце. В зборах також брали участь граф Д.Гейден з дружиною, п'ять лікарів, мировий посередник та інші запрошені³¹.

Згодом, у 1900 р., лікаря М.Делекторського замінив лікар Жмеринської залізничної лікарні М.Кіріца, а курси поповнилися лекціями із анатомії, фізіології, патології, терапії і хірургії³². На навчання до Браїлівської обителі своїх черниць присилали й інші монастирі. Так, у 1898–1899 рр. навчалось 8 черниць із Браїлівського, 2-є із Барського та 2-є із Головчинського монастирів. Черниці, які закінчили санітарні курси, згодом показали себе з найкращого боку. Багато хто з них обслуговував пацієнтів при Браїлівській лікарні та вдома у хворих. Але основним завданням їх було надання медичної допомоги іншим черницям³³.

Всі набуті навички з медицини стали у пригоді в період Першої Світової війни, адже з 4 серпня 1914 р., при Браїлівському монастирі з ініціативи ігумені Катерини, відкрився військовий лазарет на 50 ліжок³⁴, який розміщувався у новому дерев'яному будинку, спеціально побудованому в 1913 р.³⁵

Реформи другої половини XIX ст. дали значний поштовх для розвитку народної освіти в містах та селах Подільської губернії. Власники містечка завжди переймалися освітою місцевого населення, про що свідчить подарунок будинку для облаштування в ньому народного училища К. фон Мекк. Його наступник, О.Горчаков також не залишався осторонь і доклав свої кошти для організації церковно-приходських шкіл при церквах містечка та передмість. Значний внесок у розвиток освіти зробило жіноче училище при Браїлівському Свято-Троїцькому монастирі. Дівчатка навчаючись в ньому мали змогу отримати ґрунтовні знання з різних предметів та крім цього, випробувати їх на практиці під час недільних курсів для дорослих жінок містечка. Також, на базі

монастирського училища діяли курси для підготовки із черниць та послушниць медичних доглядалиниць. Така кількість навчальних закладів звичайно не могла повністю задовольнити потреби всього місцевого населення, але в порівнянні із іншими містечками, Браїлів перебував у вигіднішому становищі.

Перспективи подальшого дослідження залишаються досить широкими. Це зумовлюється наявністю великого масиву недосліджених документів із цієї теми в центральному державному історичному архіві України, м.Київ та держаному архіві Хмельницької області.

Примітки:

1. Из епархиальной хроники // Подольские епархиальные ведомости (Далі – ПЕВ). – Каменец-Подольск: Тип. Подольского С.П.Киржацкого. – 1897. – № 50. – С. 1370-1373; Из епархиальной жизни // ПЕВ. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского С.П.Киржацкого. – 1899. – № 20-21. – С. 498-500; Открытие церковно-приходской школы при Браиловском свеклосахарном заводе // ПЕВ. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского губернского правления. – 1896. – № 52. – С. 1152-1153; Открытия занятий на курсах в Браилове для приготовления сиделок // ПЕВ. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского С.П.Киржацкого. – 1900. – № 50. – С. 1173-1174; Отчет о состоянии церковных школ Подольской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1907/1908 уч. год // Православная Подолия. – Каменец-Подольск, 1909. – № 18. – С. 502-504; Санитарные курсы при Браиловском монастыре для подготовки сведущих сиделок // ПЕВ. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского С.П.Киржацкого. – 1900. – № 16. – С. 392-393.

2. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под редакцией св. Е.Сецинского. – Каменец-Подольск: Тип. С.П.Киржацкого, 1901. – 1064 с.

3. Лотоцкий, И. Виннице-Браиловский женский монастырь и его святыни / И. Лотоцкий. – Немиров: Тип. Р.Б.Шерра, 1900. – 62 с.

4. Лотоцкий, А. К истории Браиловского монастыря / А. Лотоцкий // ПЕВ. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского губернского правления. 1895. – № 38. – С. 927-934.

5. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 5 / Под редакцией Н.И.Яворовского. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского губернского правления, 1890/1891. – XXII. – 444 с.

6. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1903 г. Часть II. Подольская губерния. – К., 1903. – 589 с.; Памятная книжка Киевского учебного округа. Часть II. Подольская губерния. – К., 1889. – 407 с.

7. Державний архів Вінницької області (Далі – ДАВіО), ф. Д-205, оп. 1, спр. 32, арк. 204-205.

8. Центральний державний історичний архів України, м.Київ, ф. 707, оп. 225, спр. 99, арк. 2, 4, 17-19.

9. ДАВіО, ф. Д-205, оп. 1, спр. 75, арк. 7.

10. Памятная книжка Киевского учебного округа. Часть II. Подольская губерния. – К., 1889. – С. 76.

11. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1903 г. – С. 118.
12. ДАВіО, ф. Д-200, оп. 1, спр. 352, арк. 12.
13. Открытие церковно-приходской школы. – С. 1152.
14. ДАХмО, ф. 315, оп. 1, спр. 9316, арк. 24.
15. Там само, арк. 9.
16. ДАВіО, ф. Д-255, оп. 1, спр. 346, арк. 18.
17. Из епархиальной хроники...1897. – С. 372.
18. Лотоцкий, И. Зазначена праця / И. Лотоцкий. – С. 47.
19. Из епархиальной жизни...1899. – С. 373.
20. Лотоцкий, И. Зазначена праця / И. Лотоцкий. – С. 43.
21. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 5. – С. 255.
22. ДАВіО, ф. Д-283, оп. 1, спр. 6, арк.192-193.
23. Лотоцкий, И. Зазначена праця / И. Лотоцкий. – С. 45.
24. ДАВіО, ф. Д-255, оп. 1, спр. 370, арк. 148.
25. Лотоцкий, И. Зазначена праця / И. Лотоцкий. – С. 46-47.
26. ДАВіО, ф. Д-283, оп. 1, спр. 6, арк. 193.
27. Отчет о состоянии церковных школ... – С. 504.
28. ДАВіО, ф. Д-283, оп. 1, спр. 69, арк. 23, 55.
29. Из епархиальной жизни... 1899. – С. 500.
30. Санитарные курсы... – С. 392.
31. Из епархиальной жизни...1899. – С. 498.
32. Открытия занятий на курсах... – С. 1174.
33. Санитарные курсы... – С. 393.
34. Загрійчук, А. Довічні сорокоусти / А. Загрійчук. – Жмеринка, 2003. – С. 25.
35. Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 9330, арк. 2.

Резюме

Проанализировано наличие и состояние образовательных заведений в местечке Браилове Жмеринского района, Винницкой области во второй половине XIX – начале XX ст. Раскрыта роль общины и владельцев местечка в создании, содержании и развитии церковно-приходских школ и училищ.

Ключевые слова: Браилов, образование, церковно-приходские школы, народные училища, фон Мекк, Горчаков.

Summary

Analyzed the presence and status of educational institutions in the town Brailiv Zhmerinska district, Vinnitsa region in the second half of the XIX-th – early XX-th century. Revealed the role of the community and the owners of the town in the creation, maintenance and development of parish school and colleges.

Key words: Brailiv, education, parish school, people's colleges, fon Meck, Gorchakov.

Одержано 15 квітня 2013 року